

نقش علمای آذربایجان در جنبش تنباکو

۱۹ مهر ۱۳۹۳ ساعت ۱۲:۵۶

جنبشی که علیه امتیاز تنباکو در ایران شکل گرفت از دو جهت قابل تامل و دقت است، از یک سو نقش رهبری علما در این حرکت عظیم اجتماعی و از سوی دیگر رودررو قرار گرفتن سلطنت و روحانیت شیعه. جنبش تنباکو به نظر اکثر صاحب نظران مسائل تاریخ ایران، پیش درآمدی بوده برای انقلاب مشروطه. اغلب منابعی که به بحث و بررسی در تاریخ مشروطه به طور سنتی پرداخته‌اند فصلی را به این مهم اختصاص داده‌اند.

اعطای امتیاز خرید و فروش توتون و تنباکو به اتباع انگلستان که سبب تماس مسلمانان پاک نهاد با فرنگیان می شد و به طور مستقیم با زندگی توده مردم اصطکاک پیدا می کرد ۱ مردم و روحانیت را به واکنش واداشت. نکته جالب آن که شعله انقلاب نخست از تبریز زبانه کشید و مردم اعلامیه‌های شرکت صاحب امتیاز را از دیوارها کردند و به جای آن نوشته‌های شورانگیز چسباندند. ۲

نقشی که علمای تبریز و مردم آذربایجان در لغو این قرارداد داشته‌اند، حائز اهمیت است و به اعتراف برخی منابع ۳ نفر در الغای امتیاز رژی مؤثر بوده‌اند: ۱- آیت الله حاج میرزا محمدحسن میرزای شیرازی ۲- حاج میرزا حسن مجتهد آشتیانی ۳- حاج میرزا جواد آقا مجتهد تبریزی ۳ که متأسفانه تاکنون تحقیقی جامع پیرامون زندگی و مبارزات میرزا جواد آقا مجتهد تبریزی به رشته تحریر درنیامده است. بجز مقاله مختصر صمد سرداری نیا در مجله تاریخ و فرهنگ معاصر* اشاراتی هم که در خلال منابع یافت می شود خالی از حب و بغض نیست.

وی فرزند چهارم میرزا احمد مجتهد و برادر حاج میرزا باقر مجتهد تبریزی است که پس از وفات برادر ریاست کل روحانیت آذربایجان را در دست گرفت. میرزا جواد آقا مجتهد تبریزی در علم اصول و فقه در تبریز بی نظیر بود، ثروت و مکنتی بسیار داشت لیکن از مال او سائل و محروم را حقی بود. ۴ وی از دوستان میرزای شیرازی و هر دو از شاگردان شیخ مرتضی انصاری بودند. وی مردی شجاع و بی باک بود و از تعدیات ماموران دولت به مردم جلوگیری می کرد. ۵

در همه چیز مداخله می نمود، از ملت پشتیبانی را دریغ نمی داشت و استبداد حاکم را محدود می کرد. ۶

علما پس از انتشار خبر اعطای امتیاز دخانیات به بیگانگان از درس و بحث دست کشیده و مردم نیز بازار را تعطیل کردند. علما به

شاه تلگرافی ارسال داشته و خواستار لغو قرارداد فوق‌الذکر شدند و او را تهدید کردند اگر چنانچه مخالفت کند، مقاومت مسلحانه صورت خواهد گرفت. ۷ در پی آن شاگردان مدارس دینی و مردم تبریز به تهیه اسلحه اقدام کردند به طوری که شهر تبریز در آستانه انقلاب قرار داشت. ۸

در این میان تلگرافاتی نیز به سفارت‌های روسیه و عثمانی ارسال شده بود به این مضمون که «ما اهالی تبریز روز عاشورا تمام فرنگیان و عیسوی‌ها را که در تبریز هستند، قتل‌عام خواهیم کرد. از حالا به شما اطلاع می‌دهیم». ۹ آنچه که در آن ایام بر شدت هیجان مردم می‌افزود تقارن این حوادث با ایام ماه محرم و روزهای تاسوعا و عاشورا بود.

علمای تبریز عرض حالی به ناصرالدین‌شاه فرستادند که حاوی نکات جالبی از تلقی و عملکرد ناصرالدین‌شاه در نزد روحانیون تبریز است. «... آنها مالیات و درآمد را می‌پرداختند و زندگی و دارایی خودشان را به پای او می‌ریزند که وی آنها را در مقابل چپاول و ظلم و ستم کفار می‌فروشد و اجازه می‌دهد اسلام با کفر رهبری گردد و البته ما هم به این دنائت و پستی تن نخواهیم داد.» ۱۰

حاج میرزا یوسف ۱۱ یکی از مجتهدان بنام تبریز در یکی از مساجد آن شهر در همان ایام محرم با صراحت اعلام کرد: «کافران به اینجا آمده‌اند تا در تجارت تنباکو دخالت کنند و هر مسلمانی که به آنها بپیوندد کافر است و خونش حلال.» ۱۲

پافشاری روحانیون و مردم تبریز چنان بود که ناصرالدین‌شاه و صاحب‌امتیاز قبل از هر اقدام دیگر برای اجرای آن از ادامه کار در آذربایجان منصرف شدند، بدون آن که قرارداد را در سایر نقاط ایران لغو نمایند. دکتر فووریه، طبیب مخصوص ناصرالدین‌شاه در این باره می‌نویسد:

«با این که به مردم تبریز قول داده شده بود که عملیات شرکت انحصاری دخانیات در آذربایجان شروع نخواهد شد باز ایشان قانع نشدند و بار دیگر سر به شورش برداشتند و چنین می‌نمود که دستوری به عامه مردم برای این کار رسیده و طغیان جنبه عمومی پیدا کرده است.» ۱۳

در این بین شایعاتی از سوی عوامل حکومت در تبریز رواج یافت، مبنی بر لغو تحریم استعمال تنباکو از سوی آیت‌الله شیرازی بزرگ. حاج میرزا جواد آقا برای آگاهی از صحت این موضوع تلگرافی به ایشان زد، آیت‌الله شیرازی در جواب ایشان اعلام کردند:

«تبریز، جناب مستطاب شریعتمدار ملاذالاسلام ظهیرالاسلام آقای حاج میرزا جواد آقا دام علاه از آذربایجان سؤالاتی از حکم حقیر به حرمت استعمال دخانیات رسید. بلی حکم کرده ولی اکنون تغییر نیافته و برقرار است و تا خبر محقق به رفع حکم از خود حقیر به جنابعالی نرسد البته امر به استمرار ترک بالمره خواهید فرمود. محمدحسن الحسینی.» ۱۴

سرانجام با پافشاری علما و مردم، قرارداد انحصاری خرید و فروش توتون و تنباکو لغو گردید، لیکن مخالفت‌های حاج میرزا جواد

آقا مجتهد با حکومت به اینجا ختم نشد و تا سال ۱۳۱۳ هجری قمری که سالمرگ ایشان است همواره در دسرهایی برای ناصرالدین شاه و مظفرالدین میرزای ولیعهد داشته است. در مرگ او آذربایجان سوگوار شد و مجالس متعددی در بزرگداشت وی برگزار گردید. شعرای متعدد آذربایجانی در مرگ او مرثیه سرودند. پس از وفات ایشان حاج میرزا حسن آقا مجتهد تبریزی برادرزاده وی ریاست کل روحانیت آذربایجان را در دست گرفت.

پی‌نوشت‌ها:

۱ - ایوانف، انقلاب مشروطیت ایران، بی‌نام مترجم، بی‌نا، بی‌جا، بی‌تا، ص ۱۷.

۲ - محمداسماعیل رضوانی، انقلاب مشروطیت ایران، تهران، کتاب‌های جیبی، چاپ سوم، ۱۳۵۶، صص ۵۳ و ۵۲.

۳ - مهدی بامداد، رجال ایران، جلد اول، تهران، زوار، چاپ سوم، ۱۳۷۱ ص ۳۰۶؛ و حامد الگار، ص ۲۹۶.

* ر. ک: صمد سرداری‌نیا، «حاج میرزا جواد آقا مجتهد تبریزی، رهبر نهضت تنباکو در آذربایجان»، مجله تاریخ و فرهنگ معاصر، شماره ۲۴ و ۲۳، زمستان ۷۶.

۴ - نادر میرزا، پیشین، ص ۱۶۲.

۵ - مجتهدی، پیشین، ص ۶۸.

۶ - همان، ص ۱۰۴.

۷ - الگار، پیشین ص ۲۹۱.

۸ - لمبتون، سیری در تاریخ ایران بعد از اسلام، ترجمه یعقوب آژند، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳، ص ۲۶۷.

۹ - اعتمادالسلطنه، روزنامه خاطرات، به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، ص ۷۶۵.

۱۰ - لمبتون، پیشین، ص ۲۷۶.

۱۱ - وی از خاندان قاضی طباطبایی و بانی مسجد «میرزا یوسف آقا» یا «قنبرلی مسجد» تبریز می‌باشد.

۱۲ - همان، ص ۲۶۶.

۱۳ - فووریه، سه سال در دربار ایران، ترجمه عباس اقبال، تهران، مؤسسه مطبوعاتی علمی، چاپ دوم، ۱۳۶۳، ص ۲۳۰.

۱۴ - ناظم‌الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، تهران، امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۷۱، ص ۳۴.

منبع: جام جم

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/۲۸۳۸۲/تنباکو-چنبش-آذربایجان-علمای-نقش>